

Morin kérdéseket tesz föl a bányafelügyelőnek a földalatti bányavizekről s ezek gyógyhatását bizonygatja. Elbeszéli, hogy Woissan uraság adott neki néhány, bányájából származó követ: ezek egyikét tolmácsa segítségével porrá törte, s lombikban desztillálta: két uncianál több remek illatú, „cordialis” vizet nyert így. A maradékból pedig 22 karátos aranyat és a kén-virághoz hasonló sárgás földet nyert.

Morin zárásképpen megjegyzi: Kár, hogy nem jár több természettudós a bányákban, hiszen annyi ott az érdekes kutatható. A beszercei bányából például egy réztartalmú zöld patak ered, amely telistele van tinkturákkal, ám ezekről majd – írja – egy másik (egyébként soha meg nem jelent) művében ír.

Morinék végre elérnek a bánya aljára. A felügyelő kéri Morint, szálljanak föl a szíj-felvonón. De a francia hajthatatlan: Újra megteszi az utat visszafelé. Több óra múlva, a kimerültségtől és a hidegtől félholtan ér a praefectus bányaközeli házába, felmelegszik, ruhát vált, s az őket köszöntő 10–12 bányással jót isznak – persze a vendég költségén – a kiállott fáradalmakra.

Morin beszámolója itt véget ér. Remélem ez a rövid ismertető nem csak a bibliográfusok érdeklődését kelti föl: hiszen Morin útleírása sok egyéb szakterületnek is érdekes és értékes forrása lehet.

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Leibniz tervezete a tudomány és a műveltség eljuttatására Oroszországba. A könyvtártörténetben jártasak számára Gottfried Wilhelm Leibniz neve Hannover és Wolfenbüttel könyvgyűjteményeivel kapcsolódik össze. Filozófiai rendszerének elemzésekor a vele foglalkozók – amellet, hogy szinte valamennyien¹ kiemelik munkásságából az elmélet és a gyakorlat filozófusoknál korábban szinte soha nem tapasztalt összefonódását – ritkán tekintik át a filozófus-matematikus-könyvtáros² és Nagy Péter orosz cár hosszú éveken át tartó kapcsolatának történetét, pedig ez jól példázhatja a tudós filozófiai rendszerének és könyvtárosi tevékenységének összefonódását. Kettejük „együttműködése” valójában olyan módon hozott rendkívüli eredményeket az orosz tudományos életben, nyomdászatban, könyv- és könyvtártörténetben, hogy mindazokat a terveket-tervezeteket, amelyeket Leibniz készített Oroszország számára, a cár fokozatosan megvalósította – egy részüket azonban már csak abban az időszakban, amikor a filozófus és közte a közvetlennek mondható kapcsolat megszűnt.

G. W. Leibniz 1646-ban Lipszében született.³ Apja korán meghalt, de hatalmas könyvgyűjteményt hagyott fiára, ez segített kialakítani bámulatos ifjúkori műveltségét.⁴ Egyetemi tanulmá-

¹ L. pl. SIMONOVITSNÉ BEKE Anna: *A dialektika Leibniz filozófiájában*. Bp. Akadémiai K. 1965. 27., 29.

² Uo. Simonovitsné szerint Leibnizet egyszerre érdekelték a legelvontabb és a leggyakorlatibb kérdések, apró dolgokat és nagy összefüggéseket egyszerre látott. Átfogta a gyakorlati élet és a tudományok hihetetlenül nagy területét: tanácsadó, diplomata és könyvtáros volt, ugyanakkor foglalkozott filozófiával, matematikával, geológiával, nemzetgazdasággal, bányászattal, jog- és történelemtudománnyal, teológiával és nyelvészettel. Több, Leibniz tevékenységével foglalkozó munka nevezi a filozófust széles körű érdeklődése alapján az utolsó polihisztorok egyikének. L. pl. *Encyclopedia of library history*. Ed. Wayne A. WIEGAND, Donald G. DAVIS. New York–London, Garland Publ., 1994. 276.

³ Leibniz életére és munkásságára vonatkozóan magyar nyelven l. pl. VEKERDI László: *Leibniz élete és kora*. = Magyar Tudomány 1966. 6. 367–376.; *Leibniz válogatott filozófiai írásai*. Vál. MÁRKUS György. Bp. Európa K. 1986. 414.; SIMONOVITS Istvánné BEKE Anna: *Leibniz filozófiája a XX. század tudományának tükrében*. Bp. Akadémiai K. 1992. 141.; SZABÓ Attila: *Leibniz lételemélete*. Bp. Blanket, 1993. 154.; HELLER Ágnes: *Leibniz egzisztenciális filozófiája*. Bp. Kossuth K. 1995. 149.

nyait tizenöt évesen kezdte meg szülővárosa egyetemén, ahol ugyan főként teológiát és jogot oktattak, de – a XVII. század egyetemi tanulmányi rendjének megfelelően – az előkészítő stúdiók matematikából és filozófiából álltak. Matematikai és jogi tanulmányokat Jénában is folytatott, fiatal kora miatt azonban a jogi doktori címet itt még nem, majd csak a Nürnberg melletti Altdorfban szerezte meg. Ezután Nürnbergben telepedett le, ahol megismerkedett holland, angol és francia természettudósok és filozófusok munkáival. Ő maga is írt matematikai és fizikai tanulmányokat, széles körű levelezést folytatott külföldi tudósokkal. 1672 és 1676 között pártfogója, a mainzi érsekválasztó fejedelem minisztere, Boineburg herceg fiának nevelőjeként Párizsban élt, ahol Descartes és Pascal még kéziratban lévő munkáit tanulmányozta, majd eljutott Londonba is. Newtontól függetlenül és vele párhuzamosan dolgozta ki ekkor az infinitezimális számítás elméletét.⁵ Kutatásainak eredményeit – csak a kész szabályokat közölve – 1684-ben jelentette meg a lipcei tudományos folyóiratban, az *Acta Eruditorum*-ban, megalkotva a differenciális számítás és a függvény addig még nem használt fogalmát.⁶

Párizsi tartózkodása után – rövid hollandiai látogatással Spinozánál és Leeuwenhoeknél⁷ – közel negyven évre Hannoverben telepedett le, a herceg tanácsadójaként és könyvtárosaként. Könyvtárosi tevékenységét később – egészen 1716-ban bekövetkezett haláláig – Wolfenbüttelben folytatta.

Mindkét könyvtár komoly állománybeli gyarapodást és katalógusainak kiépítését köszönhette tevékenységének. Gyakorlati munkájánál is fontosabb a könyvtárak felállításával és működtetésével kapcsolatban kidolgozott elmélete: eszményképe a teljes és jól rendben tartott gyűjtemény. Leveleiben az ilyen könyvtárakat minden idők és népek nagy tudósainak gyűléseihez hasonlította, ahol a tudósok emelkedett gondolataikat közlik a hallgatósággal.⁸ Szerinte az ilyen gyűjteményben soha sem a ritka könyvek, hanem mindig a fontos szerzők alapműveinek beszerzése a lényeges, ennek előfeltétele a bőséges, szabad rendelkezésű, rendszeres évi anyagi keret. A könyvtári állomány felállításában a fakultások és foglalkozások szerinti elhelyezést tartotta követendőnek a szigorúan tudományos szakrendszerrel szemben. A feltárást háromféle: szerzői betűrendes, megjelenési év szerinti és tárgyszavak szerinti katalógusok segítségével látta megvalósíthatónak.⁹

Hannoveri és wolfenbütteli munkája mellett tagja volt az angol Royal Society-nek, a francia Tudományos Akadémiának, és ezek nyomán ő javasolta a berlini Tudományos Akadémia, valamint a szentpétervári Tudományos Akadémia létrehozását is. Az 1670-es évek végétől dolgozott filozófiai elméletének, az ún. monaszelméletnek a kifejlesztésén, amelyben a monaszt, azaz szubsztanciát az individualitás és a változás állandóságaként, törvényszerűségeként értelmezte.¹⁰

⁴ SIMONOVITSNÉ: *i. m.* 1965. 30.

⁵ Newton Leibnizhez képest tíz évvel korábban jutott el az infinitezimális kalkulushoz, felfedezését azonban nem közölte másokkal, mert szerinte ehhez még nem értek meg a feltételek. Levélváltások és Leibniz elméletének nyomtatásban való megjelenése után Leibniz élete végét beárnyékolta az a prioritási vita, amelyet Newton tanítványaival kellett folytatnia. L. *Leibniz válogatott...* 1986. 363.

⁶ VEKERDI: *i. h.* 373.

⁷ Elragadtatással tapasztalta, hogy a Leeuwenhoek által feltalált mikroszkóp segítségével vizsgálhatók a szabad szemmel nem látható organizmusok. A későbbiekben szubsztanciaelméletének megalkotásában használta fel a látottakat. L. *Leibniz válogatott...* 1986. 363.

⁸ HESSEL, Alfred: *A könyvtárak története*. Bp. OSzK KMK, 1959. 93–94.; *Encyclopedia...* 1994. 495.

⁹ A Leibniz könyvtárossága idején kialakított elmélet pontokba szedett változataként értelmezhető az a tervezet, amelyet az 1700-as évek első évtizedében Nagy Péter számára készített. Részletesen l. később.

¹⁰ SIMONOVITSNÉ: *i. m.* 1992. 72–82.

Közben Hannoverben gyakorlati tevékenysége is jelentős volt: a földméréshez, a térképészí-
téshez, a hercegség kereskedelmi mérlegének megtervezéséhez egyaránt értett. Találmányai közül
a legfontosabb egyrészt az a számológép, amely bonyolult karok és csörlők segítségével a négy
alpművelet elvégzése mellett gyökvonásra is képes volt, másrészt az a szélmalomrendszer, ame-
lyet a hannoveri hercegség Harz hegységi bányáiban állított fel a gyakori víz- és energiahány
kiküszöbölésére. Életének utolsó vállalkozása a Braunschweig-Lüneburgi ház történetének meg-
írása volt: valódi krónika megszerkesztését tervezte.¹¹

Simonovits Istvánné Beke Anna 1992-ben Leibniz filozófiájáról írott munkájában – amelyben
a szerző annak elemzésére vállalkozik: hogyan épülnek be a XX. század tudományába a filozófus
kétszáz évvel ezelőtt megalkotott és akkor még meg nem értett tudományos diszciplínái – a kö-
vetkező orosz vonatkozású leibnizi tevékenységi köröket sorolja fel:¹² a cárral való 1697-es meg-
ismerkedés¹³ után a filozófus emlékiratot készít a tudományok és Oroszország civilizációjának
fejlesztése érdekében; összeállítja azoknak a híres tudósoknak a listáját, akiket érdemes meghívni
Oroszországba, valamint azoknak a könyveknek és tanulmányoknak a jegyzékét, amelyeket az
orosz tudósok számára hozzáférhetővé kell tenni; javaslatot dolgoz ki a hajózás és általában a
szállítás megjavítására; felvilágosítást kér az Oroszországban élő népekről és nyelvük eredetéről.

Leibniz munkássága nyomtatásban kiadott művei mellett leginkább levelezésében és kézira-
taiban kísérhető figyelemmel.¹⁴ Az Oroszországgal kapcsolatos anyag feldolgozására 1871-ben
került sor: V. Gerje Hannoverben összegyűjtötte, majd Szentpéterváron oroszra fordítva publi-
kálta ezeket a leveleket.¹⁵ Az ő véleménye az volt, hogy Leibniz azon kevés tudósok egyike,
akik nemcsak egzotikussága miatt figyeltek fel Oroszországra, hanem fontosnak tartották az
önálló, felvilágosult állam kialakításának elősegítését és Nyugat-Európával való elismertetését
is. A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy Leibniz milyen korán felismerte: Oroszországra
Európának nemcsak egzotikussága miatt van szüksége, hanem azért is, mert egyrészt szerepet
játszhat a török visszaszorításában, másrészt összekötő kapocssá válhat Kelet és Nyugat kö-
zött. Éppen ezért a filozófus utazókat és diplomátákat kérdezett ki, holland és svéd tudósokkal
levelezett: hangyaszorgalommal gyűjtötte az Oroszországgal kapcsolatos információkat.¹⁶ A
levelezőpartnerek között így felbukkan N. C. Witsen amszterdami polgármester, a jogi és
történeti munkákat író H. van Huysen (aki 1703 és 1705 között a cár fiának nevelője lett) és J.

¹¹ „Hogy Fenségednek valami fogalma legyen, először is ennek a földnek legrégebbi korát kell tárgyalnom, attól kezdve, hogy valószínűleg, legfeljebb ha a Harz kivételével, az egész víz alatt volt... Azután el kell mondani, hogyan töltődtek fel egész tengerek, s hogyan található meg a halak nyoma a kőben, mint borostyánkőben a legyek, hogyan töltődtek meg a repedések ércel...”
L. VEKERDI: *i. h.* 372–374.

¹² SIMONOVITSNÉ: *i. m.* 1992. 23–24.

¹³ A cárral való személyes találkozásra valójában csak jóval később került sor. L. később.

¹⁴ A hannoveri városi könyvtárban található anyag lajstromozására 1889 és 1895 között az ak-
kori könyvtárosok egyike, Eduard Bodemann vállalkozott. L. BODEMANN, Eduard: *Der Brief-
wechsel des Gottfried Wilhelm Leibniz in der Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Hannover.*
Hannover, 1889. 415. (Reprint: Hildesheim, G. Olms Verlagsbuchhandlung, 1966.); BODEMANN,
Eduard: *Die Leibniz-Handschriften der Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Hannover.* Han-
nover, 1895. 339. Ugyanakkor – mint Simonovits Istvánné megjegyzi – Leibniz levelezésének ki-
adása még nem fejeződött be: a vállalkozás hozzávetőleges számítások szerint nyolcvan nagyala-
kú kötetet tesz majd ki. L. SIMONOVITSNÉ: *i. m.* 1992. 9.

¹⁵ GER'E, V.: *Otnošenija Lejbnica k Rossii i Petru Velikomu po neizdannym bumagam Lejbnica
v Gannoverskoj biblioteke.* Sanktpeterburg, 1871. 207.

¹⁶ GER'E: *i. m.* 2–5.

G. von Sparfvenfelt svéd nyelvész neve.¹⁷ Éppen azért, mert ezek a kapcsolatok már az 1690-es évek közepétől élők voltak, Leibniz azon kevesek közé tartozott, akik tisztában voltak azzal, hogy a XVII. századi Oroszország és Nyugat-Európa első konkrét kapcsolatát létrehozó 1697–98-as nagy követjárás küldöttségének egyik tagja – ha titokban és áruháiban is – maga az orosz cár, Nagy Péter.

A nagy követjárás idején azonban Leibniz nagy álma, a cárral való találkozás nem valósult meg. A tudósnak meg kellett elégednie azzal, hogy megismerkedhetett a követség vezetőjének, Franz Lefortnak Pjotr nevű unokaöccsével. Gerje szerint¹⁸ 1697 augusztusában az utóbbinak címzett levélhez¹⁹ tartozhatott az a francia és német nyelvű 'melléklet', amelyben Leibniz először körvonalazta a nyugat-európai műveltség Oroszországba juttatásának programját, hét alapszabályt fogalmazva meg ezzel kapcsolatban:

1. központi intézmények létrehozása a tudományok és a művészetek számára (általános terv a létrehozáshoz; tehetséges, ismert, levelezési képességgel rendelkező tudósok és megfelelő mennyiségű pénz a cári kasszából a működtetéshez); 2. tehetséges külföldiek meghívása Oroszországba (ki-beutazási és letelepedéshez kolóniaalapítási privilégium a számukra); 3. új technikai eszközök beszerzése külföldről; könyv- és ritkasággyűjtemények, könyvkereskedések, nyomdák, botanikus- és állatkertek alapítása; 4. fiatal orosz nemesek külföldre küldése; 5. az alsó-, közép- és felsőszintű oktatás megszervezése (legfontosabb tanórák: történelem, matematika, nyelvek; jó tanárok kiválasztása; tankönyvírás; taneszköz-készítés); 6. Oroszország nyersanyagartalékainak feltérképezése; 7. a hiányzó nyersanyagok beszerzése külföldről.

¹⁷ L. pl. BODEMANN: *i. m.* 1996. 390., 100., 295. Witsen a cárnak is jó ismerőse volt, hiszen az 1697–98-as nagy követjárás idején Amszterdam polgármestereként nemcsak bemutatta a várost, hanem hajóácsi munkát is szerzett Nagy Péternek a Kelet-Indiai Társaság hajódokkjában. Korábban, 1664-ben kb. egy évet töltött Moszkvában családja kereskedelmi kapcsolatai révén, majd 1687-ben nyomtatásban jelentette meg Észak- és Közép-Ázsia térképeit, részletesen ábrázolva benne az általa felmért orosz területeket. L. LEVINSON-LESSING, V. F.: *Pervoe putešestvie Petra I. za granicu*. In: *Kul'tura is isskusztvo petrovskogo vremeni*. Naučnyj red. G. N. KOMELOVA. Leningrad, Avrora, 1977. 31–32. Huyssen az 1690-es évek végén a Hágában szolgáló első orosz követ, A. A. Matvejev tanácsára kötött szerződést a cárral. E szerződésben a következőkre vállalkozott: a külföldi újságokban Oroszországról megjelenő hamis és elferdített híreket folyamatosan cáfolja; lefordít, kiad és terjeszt olyan cári rendeleteket, amelyek az orosz katonai és politikai helyzettel kapcsolatosak; főpostamesterekkel tárgyal, hogy Oroszország és Nyugat-Európa között a levelek és tudósítások „közlekedtetése” gyors és pontos legyen; keres és Oroszországba küld szláv nyelveket beszélő mesterembereket, művészeket, mérnököket és katonatisztekét. L. GER'E: *i. m.* 45., 50–52. Sparfvenfeltnek – aki egy svéd követség tagjaként korábban hosszabb időt töltött Oroszországban és az ott tapasztaltak alapján három kötetes lexikont szerkesztett – Leibniz 1699-ben a szláv ábécék már régóta nélkülözött összehasonlító táblázatát köszönhette. L. GER'E: *i. m.* 39–44.

¹⁸ GER'E: *i. m.* 14.

¹⁹ BODEMANN: *i. m.* 1966. 134. A levél konkrétan Pjotr Leforthoz szóló részében Leibniz az Oroszországban használatos nyelvek táblázatát, a Miatyánk orosz nyelvű szövegét és az orosz cárok családfáját kérte. Mindezek mellett a levél érdekes magyar vonatkozása: Leibniz aziránt érdeklődött, hogy igazak-e azok a hírek, amelyek arról szólnak, hogy a cári birodalom egyes területein még magyarul beszélnek, hiszen az köztudott, hogy a magyarok ősei valaha arról a területről indultak el. L. GER'E: *i. m.* 14–19. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy ez az első tervezet Leforton keresztül a cár kezébe került volna, annál is inkább, mert francia nyelven íródott és a legnagyobb gondot Leibniz leveleivel kapcsolatban a későbbiekben is a fordítások elkészítése jelentette, hiszen a cár a nyugat-európai nyelvek közül csak hollandul tanult meg egy kicsit.

Leibniz hamarosan elkészítette e korai tervezet sokkal részletesebben kidolgozott változatát és arra, hogy ez a cár elé kerülhessen, már csak néhány évet kellett várnia. A politikai helyzet²⁰ úgy hozta, hogy Bécsben az a J. Ch. von Urbich lett Oroszország követe, akivel a filozófus 1688 óta levelezésben állt.²¹ Leibniz 1708 novemberében érkezett Bécsbe, hogy személyesen ismertesse tervezetét a követtel és – az írott változat: egy feljegyzés elkészítése után – megállapodjanak a tervezet Oroszországba juttatásáról. A feljegyzés²² bevezetésében Leibniz Oroszországot szűz-földhöz hasonlította, ahol a tudás és a civilizáció magja elvethető anélkül, hogy gyom keveredne közé: a nyugati műveltséget annak történelmi helyzeteiből fakadó hibái nélkül kell eljuttatni az orosz földre. A bevezetés után a korábbi változathoz hasonlóan pontokba szedve, de sokkal mélyrehatóbb részletezéssel gyűjtötte össze az Oroszország előtt álló feladatokat:

1. a műveltség elterjesztéséhez szükséges megismerni a megcélzott ország adottságait és lakosságát

2. a tudomány célja, hogy az embereket boldoggá tegye, azonban ez csak tanulással, a műveltség megszerzésével érhető el

3. a tudományokat nem csak be kell juttatni az adott országba, azokat ott a továbbiakban művelni, folytatni is kell

4. a tudományok és művészetek leginkább a könyvekben és a természet, a művészet „termékeiben” érhetőek utol, ezért szükség van könyvtárakra, természeti és művészeti múzeumokra, állat- és növénykertekre, obszervatóriumokra és különböző laboratóriumokra

5. a tudományok és művészetek képviselőit meg kell hívni Oroszországba, de úgy, hogy valaki számon- és nyilvántarthassa őket, összehangolhassa munkájukat, nehogy egymásnak ellentmondó elméleteket tanítsanak

6. a létrehozandó könyvtár széles gyűjtőkörű és jól válogatott legyen, minden tudományág összefoglaló munkáit szerezzze be, különösen a matematika, mechanika, asztronómia, földrajz, tengerhajózás, hadtudomány, építészet, fizika, földművelés, bányászat, kémia, botanika, anatómia, általános orvostudomány, természetismeret, történelem, jog, útleírások területéről; ami a művek nyelvét illeti: a legfontosabb a latin (a görög szerzők is latinul szerezhethők be könnyen); az angol, a német, a holland, a francia és az olasz nyelv sem hanyagolható el, de értékük miatt ugyanilyen fontosak a szláv, arab, perzsa, kínai, török nyelvű művek; gyűjteni kell még a könyvek mellett a régebbi és újabb kéziratokat, a metszeteket és a rajzokat

7. a múzeumokat, állat- és növénykerteket érdemes úgy berendezni, hogy ne csak a kíváncsiságot elégítsék ki, hanem a kutatás számára is helyet biztosítsanak

8. a létrehozott laboratóriumok legyenek szoros kapcsolatban a patikákkal és minden olyan üzemmel (fém-, üveg-, fegyvergyártás), ahol kísérletekre van szükség

²⁰ Az orosz cárnak már régóta érdekében állt a hannoveri udvarral való kapcsolatfelvétel. A Bécsben korábban dán követként dolgozó Urbich Huyssenen keresztül felajánlotta a cárnak, hogy a cárevis számára a wolfenbütteli fejedelemség előkelő fiatal hölgyei között keres feleséget. I. Péternek annyira tetszett az ötlet, hogy 1707 nyarán Oroszországba hívta Urbichot, aki augusztusban már a cár megbízólevelével tért vissza Bécsbe. A végső eredmény valóban házasság lett: Alekszej cárevis feleségül vette Anton-Ulrich braunschweig-wolfenbütteli választófejedelem unokáját, Charlotte von Wolfenbüttel hercegnőt. L. NIEDERHAUSER Emil: *I. Péter*. Bp. Akadémiai K. 1967. 143–145. Leibniznek a követtel nehéz dolga volt a későbbiekben, mert Urbich szinte kizárólag a feleségkeresés feladatával foglalkozott és csak a filozófus többszöri sürgetésére továbbbította a cárnak szóló leveleket és terveket. L. GER'E: *i. m.* 85–89.

²¹ BODEMANN: *i. m.* 1966. 351–352.

²² GER'E: *i. m.* 74–77. Az 1708 decemberében írásban lefektetett tervezetet Urbich németről hollandra fordíttatta, mielőtt a cárhoz küldte volna.

9. minél több obszervatóriumot kell építeni, hogy Oroszország ismeretlen területeit is fel lehessen térképezni a nyugati világ számára

10. mindezen feladatok elvégzésére létre kell hozni egy olyan kollégiumot, amely e tevékenységeket irányítja; alsó- és felsőfokú iskolákat kell alapítani és ezekbe tanárokat kell kinevezni; nyomdákat kell alapítani; külföldi művek orosz nyelvre való fordítását kell megrendelni; fel kell állítani a cenzúra intézményét.

Ha megvizsgáljuk a feljegyzés teljes rendszert alkotó pontjait, azt tapasztaljuk, hogy az első három a felvilágosodás terjesztésének elméleti, filozófiai megközelítését adja a tudományok céljának meghatározásával. Itt mutatkozik meg legerősebben a szerző polihisztorsága: a lefektetett elméletet az ezután következő pontokban a gyakorlati megvalósítás kidolgozásával támasztja alá.²³

A 4. pontban megfogalmazott igényt, amely a szellemi értékek megőrzésének fontosságát fekteti le, a 6. pontban bontja ki Leibniz a lehető legnagyobb részletességgel: a gyűjtendő könyvek tematikájának és nyelvének felsorolásában a könyvtárak kezeléséről szóló, korábban már említett elgondolását látjuk tükröződni. Ezek a tanácsok váltak hasznossá a későbbiekben a cár számára nemcsak magángyűjteményének,²⁴ hanem Oroszország első állami közkönyvtárának létrehozása és gyarapítása²⁵ kapcsán is. A 7. pont nyomán ugyanez a leibnizi hatás mutatható ki: többek között ennek eredményeképpen alapította meg I. Péter Szentpétervárott 1719-ben Oroszország első múzeumát, a Kunsztkamerát, amely a konkrét „múzeumi kiállítási tárgyak” mellett egy csillagvizsgáló berendezését, a földrajzi térképeket és az ország területéről gyűjtött kőzetmintákat is őrizte.²⁶

A Leibniz által az 5. pontban megfogalmazott igény „nyitott kapukat döngetett”: példák hosszú sorával lehet bizonyítani, hogy hány külföldi tudós és mesterember került a cár meghívására Oroszországba már a XVII. század végén, ill. a XVIII. század legelején. Itt leginkább azok a személyek emelhetők ki, akik szűkebb témánkkal, az oktatás-, a nyomdászati- és a könyvtártörténet alakulásával álltak kapcsolatban. Közülük az első egy amszterdami rézmetsző, A. Schonebeek, akivel a cár 1698 májusában kötött szerződést. E szerződés nyomán alapította meg ugyanazon év októberében Schonebeek Moszkvában híres rézmetszőműhelyét, amelyben a későbbiek

²³ Tulajdonképpen igazolását láthatjuk e programban a bevezetésben már említett, Leibniz által megfogalmazott elv: az elmélet és gyakorlat szükséges és szoros összekapcsolásának. „Ha figyelembe vesszük, hogy milyen nagyszerű felfedezéseink vannak, mennyi a megbízható és fontos elmélet, ..., akkor hiszünk abban, hogy messzire előrehaladhatunk, és az emberi nem a tudományok szempontjából csodálatra méltó fejlődést mutathat. De ha azt látom, ..., hogy a gyakorlat mennyire nem használja fel az elméletet, s hogy nem törekednek a viták csökkentésére, sőt szaporítják őket ... ahelyett, hogy komoly, alapvető módszereket dolgoznának ki – akkor be kell látnom, hogy hosszú ideig megmaradunk a zavaros elméleteknél, ..., attól félek, hogy így visszaesünk a barbárságba.” L. SIMONOVITSNÉ: *i. m.* 1992. 40–41.

²⁴ A Leibniz által felsorolt tematikai csoportok közül a cár könyvtárában különös hangsúlyt kapott a tengerhajózás, a hadtudomány, az építészet, a földrajz és a történelem irodalma. L. LUPPOV, S. P.: *Kniga v Rossii v pervoj četverti XVIII. veka*. Leningrad, Nauka, 1973. 170. Leibniz utolsó levelei egyikében az 1715 szeptemberében orosz szolgálatba lépett, de korábban a wolfenbütteli udvarnál dolgozó H. C. F. von Schleinitznek egy ötvenezer tallér értékű könyvtárat ajánlott fel azzal, hogy a cár ezzel saját gyűjteményét nagyban gazdagíthatná. Schleinitz a könyvek száma és a gyűjtemény katalógusa iránt érdeklődött, Leibniz azonban ezekről nem tudott pontos és azonnali felvilágosítást adni, így a vétel nem jött létre. L. GER'E: *i. m.* 183–184.

²⁵ Vö. *Istoriâ Biblioteki Akademii Nauk SSSR 1714–1964*. Red. S. P. LUPPOV i dr. Moskva–Leningrad, Nauka, 1964. 8–36.

²⁶ Vö. CSATHÓ István: *Leningrad*. Bp. Panoráma, 1985. 114.

során orosz mesterek sorát nevelte fel.²⁷ Az 1701-ben Moszkvában alapított Matematikai-navigációs iskola első igazgatója, H. Fargwarson angol matematikus, csillagász és a tengerészet valamennyi tudományágának ismerője 1698-ban érkezett Oroszországba.²⁸ Nagy Péter első könyvtárosa, J. Schumacher²⁹ 1714-ben, a korábban már említett Pjotr Leforttal való ismeretsége révén került a cár látókörébe és ennek nyomán Szentpétervárra. Eleinte a cári orvos, az egyébként szintén külföldi, skót származású R. Arescine³⁰ külföldi levelezését intézte, majd 1714 szeptemberének végén hozzálátott a cári palotában elhelyezett könyvek válogatásához és rendezéséhez.

A Leibniz által megfogalmazott utolsó pont igen sokrétű. Első részében a tudós az addig leírt rendszer irányítószervének létrehozását javasolja. A későbbiekből ismeretes egy olyan levele³¹ is, amelyben utal arra, hogy egy felvilágosult állam irányítása az ún. kollégiumok (a szó 'tanácsadó, irányító testület' értelmében) rendszerében oldható meg. Leibniz kilenc kollégiumot képzelt el az orosz állam számára, ezek között az államgépezetet irányító, a hadi, a pénzügyi, a kereskedelmi, a jogi és az egyházi ügyeket intéző kollégium mellett ott lett volna természetesen a tudományos ügyeké is. Utóbbi élére a tudományokban járatos tudósokból álló testületet állítana, feladatául pedig a következőket szabná: az egyes tudományágak legfrissebb eredményeinek figyelemmel kísérése és továbbfejlesztése; az ifjúság nevelése és tudományokba való bevezetése; az arra legrátermettebbek külföldre küldése egyetemi tanulmányok végzése céljából. Az 1710-es évek végén Nagy Péter – nyilvánvalóan nagyrészt a leibnizi javaslatokat figyelembe véve³² – létrehozta az állam életét irányító ún. tizenkét kollégium rendszerét.³³ A 10. pont további feltételei között szereplő iskolaalapítást a korábban már említett Matematikai-navigációs iskola fejlesztése és orosz származású tanárok alkalmazása, valamint 1707-ben orvosi főiskola alapítása mellett a cár Moszkvában 1712-ben a hadmérnöki, Szentpétervárott pedig 1715-ben a Tengerészeti Akadémia létrehozásával valósította meg.³⁴ A nyomdák alapításának leibnizi javaslata is időben érkezett: a hollandiai kiadások sikertelenségét látva³⁵ a cár egymás után korszerűsíti a régi nyomdák közül a moszkvait és alapítja meg az újakat Szentpéterváron.³⁶

²⁷ Vö. BYKOVA, T. A.: *O nekotoryh čertah oformleniâ knig vremeni Petra I.* In: *Kniga. Issledovaniâ i materialy.* Sb. 1. Predsed. redkoll. N. N. KUHARKOV. Moskva, Vsesoûznaâ knižnaâ palata, 1959. 230.; *Opisanie izdanij, napečatannyh kirillicej 1689-ânavar' 1725.* Sost. T. A. BYKOVA, M. M. GUREVIC. Moskva-Leningrad, AN SSSR, 1958. 318.

²⁸ Vö. BOROGIN, A. V.: *Moskovskaâ graždanskaâ tipografiâ i bibliotekari Kiprianovy.* In: *Trudy Instituta knigi, dokumenta, pis'ma.* V. Stat'i i materialy po istorii knigi v Rossii. Moskva-Leningrad, AN SSSR, 1936. 55–57.

²⁹ J. Schumacher életével és tevékenységének egy jellemző szeletével korábban már foglalkoztam. L. MKsz 1996. 3. 382–384.

³⁰ Vö. APPLEBY, J. H.: *Robert Arescine. Scottish Pioneer of Russian Natural History.* = Archives of Natural History 1982. 377–398.; LEBEDEVA, I. N.: *Lejbmédik Petra I. Robert Areskin i ego biblioteka.* In: *Russkie biblioteki i ih čital'.* Pod red. B. B. PIOTROVSKOGO i S. P. LUPPOVA. Leningrad, Nauka, 1983. 99–102.

³¹ L. PEKARSKIJ, P. P.: *Nauka i literatura v Rossii pri Petre Velikom.* T. 1. Sanktpeterburg, Obšestvennaâ pol'za, 1862. Hasonmás kiadás: Leipzig, 1972. 27–28.

³² Gerje szerint a másik minta az akkoriban remekül működő svéd állam- és közigazgatás volt. Szintén ő említi – más összefüggésben –, hogy Leibniz maga ajánlkozott a tudományos ügyek kollégiumának élére. L. GER'E: *i. m.* 197., 89., 115., 122., 135.

³³ Vö. NIEDERHAUSER: *i. m.* 122–123.

³⁴ Vö. NIEDERHAUSER: *i. m.* 130.

³⁵ Mint ismeretes, I. Péter a nagy követjárás idején tizenöt évre szóló privilégiumot adott egy Jan Thesing nevű amszterdami kereskedőnek és könyvkiadónak orosz és holland nyelvű, matematikai, építészeti és szépirodalmi tematikájú könyvek, valamint szárazföldi és tengerészeti térké-

Az idegen nyelvű tudományos művek oroszra fordításának Leibniz által felvetett szükségességét a cár reformjainak megvalósítása során hamar belátta, hiszen pótolnia kellett az abból adódó hiányokat, hogy az orosz tudományos élet a XVIII. század elején több olyan tudományággal kezdett foglalkozni, amelyekkel korábban soha. 1721 januárjában a cár rendelettel³⁷ erősítette meg ez irányú törekvését. A rendelet szerint a fordítónak járatosnak kellett lennie abban a tudományágban (a felsorolás szerint: matematika, mechanika, sebészet és anatómia, építészet, jog, botanika, hadtudomány, hidrográfia), amelybe a fordításra kijelölt mű tartozott. Az orosz származású fordítóknak a rendelet az orosz nyelvre, azaz az anyanyelvükre való fordítást írta elő, az alkalmazandó külföldiekre pedig az oroszról idegen nyelvre való fordítást bízta.³⁸

A Leibniz által utolsó feltételül szabott cenzúra intézményének megszervezésére meglehetősen későn, 1721-ben került sor. A cár ekkor a tizenkét kollégium egyikeként funkcionáló Szinódusra bízta a feladatot, ezentúl tehát ez az intézmény fogadta és ellenőrizte az oroszországi nyomdákban hozzá befutó kötelempéldányokat.³⁹

Leibniz és a cár személyes találkozásainak csak a helyszínét és hozzávetőleges időpontját ismerjük: Torgau, 1711 vége;⁴⁰ Karlsbad, 1712 novembere;⁴¹ Pirmont, 1716 májusa,⁴² mivel Leibniz, igazodva az akkori tudóslevelezés szokásaihoz, személyes benyomásait irataiban sohasem említi meg, a leveleket olyan tudományos műként értelmezve, amelyek elméletek és tervek

pek nyomtatására. A kereskedő azonban hiába alkalmazott Ilja Kopijevszkij személyében oroszul tudó korrektort, a cár nem volt elégedett a kiadott könyvek minőségével. Nyugat-Európában egyelőre nem volt kereslet az ennyire „egzotikus” nyelven készült művekre, az Oroszországba szállítás pedig szinte megoldhatatlannak bizonyult. L. FUNKE, F.: *Buchkunde. Ein Überblick über die Geschichte des Buches*. München–London–New York–Páris, K. G. Saur, 1992. 182.; *400 let russkogo knigopečataniá*. T. I. *Russkoe knigopečatanie do 1917*. Otv. red. A. A. SIDOROV. Moskva, Nauka, 1964. 133–135.

³⁶ Vö. BOROGIN: *i. m.* 53–109.; LUPPOV: *i. m.* 58–67.

³⁷ Vö. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii s 1649 goda*. T. VII. Sanktpeterburg, 1830. 1723–1727.

³⁸ A cár gyakran saját könyvtárának idegen nyelvű példányát adta oda a fordítóknak. Az egyes kötetekbe ezzel kapcsolatban tett bejegyzések feltárását I. IVANOV, I. F.–ORLOVA, L. N.: *Biblioteka Petra I*. In: *Kniga. Issledovaniá i materialy*. Sb. 24. Gl. red. N. M. SIKORSKIJ. Moskva–Leningrad, Kniga, 1972. 195–197. Az I. Péter könyvtárának katalógusa (*Biblioteka Petra I. Ukazatel'-spravočnik*. Sost. E. I. BOBROVA. Leningrad, BAN, 1978. 212.) alapján készített kimutatásaim szerint a gyűjteményben 76 idegen nyelvű mű (a teljes kötettség mintegy öt százaléka) mellett ott van az oroszra fordított nyomtatott változat, sőt gyakran a kéziratos fordítói munka is.

³⁹ L. LUPPOV: *i. m.* 69–71.

⁴⁰ Itt zajlott Alekszej cárevics korábban már említett házasságkötése. Leibniz tagja volt a menyasszony nagyapja kíséretének. L. GER'E: *i. m.* 118–120.

⁴¹ Leibniz a wolfenbütteli udvar felkérésére feltalálóhoz méltó fogadást készített elő: a palota színháztermében egy „terepasztalon” Oroszországot akarta ábrázolni úgy, hogy kiemelkedjenek a hegyek-völgyek, rejtett csatornákból valóban víz folyjon a folyókban, és látszódnak a fontosabb városok és ritka állatok ábrái. A terepasztalt négy oszlop tartotta volna, amelyek egyben diadalív-ként is szolgáltak volna a cárnak a svédek felett aratott poltavai és a törökök felett aratott azovi győzelme kapcsán. Az oszlopok között az éggömböt tartó Atlasz és a földgömböt tartó Heraklész szimbolizálta volna a cár nagyságát, bátorságát és erejét. L. GER'E: *i. m.* 114.

⁴² I. Péter vízkúrára érkezett a fürdőhelyre. Leibniznek itt sikerült tulajdonképpen először politikai közvetítők nélkül beszélgetnie a cárral. Témáik a mechanikától kezdve a hajózáson és az asztronómián keresztül egészen a geográfiáig iveltek. L. GER'E: *i. m.* 186–187.

lefektetésére rendeltettek, minden szubjektivitás nélkül.⁴³ A találkozó közlő közül a második volt a legnagyobb jelentőségű a filozófus számára: eredményeképpen titkos tanácsosi rangban felvették Oroszország szolgálatába és – egy évre visszamenőleg is – ezer tallér évi fizetést állapítottak meg számára. A szerződés szövege⁴⁴ kitért Leibniz matematikai és történeti kutatásokban eddig kifejtett munkásságára, külföldi tudósokkal fenntartott kapcsolatainak sokrétűségére; ellátandó feladataira, amely Oroszország felvilágosult állammá tételével volt kapcsolatos; és a cár azon ígéretére, hogy ehhez a munkához mindent megküldenek a számára Oroszországból. A szerződést Leibniz olyannyira komolyan vette, hogy 1712. december 12-én írt leveléhez már hosszú listát⁴⁵ mellékelte: szüksége lenne az Oroszországban kiadott könyvek és a kolostorokban őrzött görög és orosz nyelvű kéziratok, kódexek jegyzékére, az orosz szakemberek és a cár szolgálatában álló külföldi tudósok névsorára, az orosz cári birodalom területén élő népek nyelvéből vett mintákra – Leibniz erre legalkalmasabbnak a Miatyánk, a Hiszekegy és a Tízparancsolat szövegét tartotta, vagy megelégedett volna a legfontosabb főnevek–igék–számok szótárával –, egy orosz lexikonkiadásra és orosz nyelvtanra, az orosz nyelvű biblia – lehetőség szerint az Újszövetség – legutóbbi kiadására. Mai szemmel nézve kérése – oroszországi ismerőseihez szóló sürgető levelei ellenére⁴⁶ – valószínűleg azért nem teljesült, mert Oroszországnak – amely egyébként is a péteri reformok megvalósításának lázában égett – rengeteg időre lett volna szüksége mindezek összegyűjtésére. Az előbbieken alapján meg kell tehát ismételnem a bevezetésben leírtakat: Leibniz hatása Oroszország műveltségének kialakítására és fejlesztésére olyan értelemben közvetlen, hogy mindazt, amit tervezeteiben megfogalmazott, a cár fokozatosan valósította meg – felhasználva a Leibniz által leírtakat, de mindig alkalmazkodva az oroszországi történelmi fejlődésből következő sajátosságokhoz és lehetőségekhez. Az itt leírtak reményeim szerint bővítik és árnyalják a filozófus és könyvtáros Leibnizről, valamint I. Péternek az orosz nyomdászat- és könyvtártörténetben betöltött szerepéről a magyar szakirodalomban korábban kialakított képet.

HANGODI ÁGNES

Táncsics Mihály „Népkönyv”-ének történetéhez. Az 1848. március 15-i forradalom egyik ünnepelt hőse Táncsics Mihály volt, akit a sajtószabadság mártírjaként szabadított ki a pesti nép a börtönből. Bár az író már korábban is többször szembe került a cenzúrával, hiszen társadalombírálata és demokratikus szellemű példamondatai miatt már a harmincas években elkobozták a *Pazardi* című irányregényét és egy magyar–német beszélgetőkönyvét, de igazi üldözése majd bebörtönzése az 1846-ban Lipcsében, a cenzúra megkerülésével kiadott *Népkönyv*¹ című, „polgári katekizmus”-a miatt vette kezdetét. Táncsics ugyanis a negyvenes években írt, egyre radikálisabb politikai iratait és népkönyveit a cenzúra miatt jórészt külföldön jelentette meg. A kancelláriai iratokból ismeretes, hogy 1846-ban több ilyen külföldön kiadott műve ellen indult eljárás. Így például nehéz órákat okozott a bécsi hatóságoknak az *Antiúrbérváltás* című, a lipcsei Otto Wigandnál megjelent munkája, amelynek példányait Bukovinán és Erdélyen keresztül csempész-

⁴³ GER'E: *i. m.* 125.

⁴⁴ L. PEKARSKIJ: *i. m.* 26.

⁴⁵ A listát l. PEKARSKIJ: *i. m.* 29–30.

⁴⁶ L. pl. PEKARSKIJ: *i. m.* 30–31.; GER'E: *i. m.* 173., 176. Utóbbi levelében azt is kénytelen jelezni, hogy az időközben eltelt két év alatt – az első ötszáz tallér kivételével – fizetését sem kapta kézhez.

¹ STANCICS Mihály: *Népkönyv. Polgári katekizmus a nép számára.* Lipcse, 1846. Keil Erneszt és társa. 178 l.